

Munkástanácsok 1989-ben

A dolgozói tulajdon kérdése a rendszerváltás folyamatában

A rendszerváltás huszadik évfordulója kapcsán lezajlott társadalmi diskurzusból, összegzésekből valamiért kimaradt a közösségi tulajdon kérdése, pedig a magántulajdon versus állami tulajdon mellett létezett egy harmadik út is, amely sem akkor, sem azóta nem kapott megfelelő társadalmi nyilvánosságot.

A tulajdonváltás az állami tulajdon magánkisajátításának története (privatizáció), az a fő vonal, amellyel a korai politológiai, közgazdaságtani vizsgálódások foglalkoztak. Azonban gyakorlatilag figyelmen kívül maradt az a fejlemény, hogy az átalakulás történetében kísérletek történtek arra, hogy az állami tulajdont közösségi ellenőrzés alá vegyék. Dolgozatom ezeknek a kísérleteknek a feldolgozásához kíván adalékokkal szolgálni.

A rendszerváltás előtt a demokratikus szocializmusnak és a vegyes (állami, magán, szövetkezeti) tulajdonon alapuló gazdaságnak sok híve volt a rendszerkritikai értelmiség körében. Nemcsak a nyugati marxisták, hanem sok kelet-európai ellenzéki is úgy gondolta, hogy a munkások támogatni fognak egy antikapalista alternatívát, ha az egyúttal antibürokratikus is lesz. Ez azonban nem következett be: a munkások Kelet-Európa szerte sehol nem védték meg a „munkásállamot”, és nem került sor önálló politikai akciókra sem. Érvényes ez Lengyelországra is, ahol a *Szolidaritás* munkás-önigazgatói szárnya a nyolcvanas évek közepén még erős társadalmi támogatással rendelkezett (Mitrovits 2010b, 46–70). A rendszerváltás azonban az egész régióban megváltoztatta a (geo)politikai és társadalmi erőviszonyokat.

A privatizáció

A rendszerváltás legbelsőbb lényegéhez tartozott a privatizálás az egész kelet-európai régióban. E tanulmány megírásakor az állami tulajdon magánkisajátítását, vagyis a privatizációt, a tulajdonviszonyok megváltozását vettem kiindulópontnak, mert pusztán a politikai intézményrendszer átalakításának leírásából nem következik, hogy milyen valódi erők

mozgatták e gazdasági átalakulási folyamatokat. Nem véletlen, hogy a különböző privatizációs elképzelések Kelet-Európában már a kezdetek kezdetén tudták, hogy a tulajdonáthelyezés lesz az alapkérdés, ami gazdasági, politikai és hatalmi problematika volt egyszerre. Mindez a magyar átalakulás keretében jól illusztrálható (Mocsáry 1990). A privatizáció magyarországi ismert története nem érthető, ha nem látjuk e folyamat eltérő formáit a kelet-európai régió különböző országaiban. Az orosz, a cseh, a bolgár vagy éppen a szlovén példák mutatják, hogy a helyi hatalmi elitiek előtt történelmileg determinált módon, de különféle lehetőségek voltak. Az egész nemzetközi feltételrendszer, a nemzetközi pénzügyi szervezetek politikája, az adósságcsapda, amelybe a kelet-európai országok kerültek, mind a privatizálás előfeltevéséből indultak ki, és olyan hatalmi és intézményi reformokat követelt, amelyek lehetővé tették az állami tulajdon privatizálását. A magyar fejlődés is megmutatja, hogy a politikai pártok létrejötte elválaszthatatlan az állami vagyon újrafelosztásának, vagyis magánkisajátításának folyamataitól. A magyarországi privatizációs folyamatok beágyazottságát Krausz Tamás a világrendszer perspektívájából így vetette fel:

„A neoliberalizmus mint a multinacionális tőkeuralom adekvát politikai eszközrendszere a maga nemzetközi intézményrendszerével, hatalmi-gazdasági struktúráival sem tudta volna rendszerváltás nélkül keresztülvinni a privatizálást Kelet-Európában, ellentétben például Thatcher Angliájával vagy bárhol másutt a hagyományos tőkerendszerben, ahol rendszerváltás nélkül ment végbe a magántulajdonban gyökeredző állami tulajdon privatizálása, eladása. Elvben, alkotmányjogilag az állami tulajdon az államszocializmusban a termelő osztályok ellenőrzése alá tartozott, persze csak elvben. Mint tudjuk, a kelet-európai gyakorlatban az állami tulajdon sosem lett *közvetlenül* társadalmi tulajdon, sőt az annak megvalósítására irányuló kísérleteket mindenütt leverték.” (Krausz 2010, 89–90)

Magyarországon a rendszerváltás folyamatában a vállalatigazgatók, munkások és értelmiségiek nagy többsége elhitte, hogy *nem lényeges* kérdés: ki a tulajdonos? A lényeges az, hogy a tulajdon, a vagyon, a gyár működtetése „rendben legyen”. Azonban a privatizáció elindítása az új tulajdonosi csoportok és az újjászerveződő politikai osztály különböző frakciói között kibékíthetetlen ellentéteket gerjesztett. Kiderült, hogy mégsem mindegy ki a tulajdonos. Nem túlzás azt állítani, hogy a rendszerváltás legalapvetőbb kérdésévé éppen a tulajdon kérdése vált, aminek jelentőségét korábban oly sokan megkérdőjelezték. Mocsáry József közgazdász 1989 decemberében így ír erről egyik cikkében:

„Meg kell állapítani, hogy az állami és szövetkezeti tulajdon kisajátításának folyamata egyre nagyobb kiterjedésű és egyre gyorsul az üteme. Hiába a figyelmeztetések, az inflációval finanszírozott folyamat megy tovább, és félő, hogy visszafordíthatatlanná válik. Nem egyszerűen a szegényedő ország csökkenő nemzeti tortájából egyre nagyobb szeletet kihalásító úrgazdagok léte a baj, hanem az is, hogy ellenőrizhetlenné

válík az állami tulajdon, szabad utat kapnak a külön érdekek, irányíthatatlanná válík a gazdaság. A dolgozók széles tömegeinek – akik egyszerre viselik a gazdaság széttűllésének és az újjgazdagok luxusfogyasztásának minden terhét – saját kezükbe kell venni a közérdek védelmét, a visszaélések leleplezését.” (Népszava 1989)

Ennek a visszafordíthatatlan folyamatnak előzménye volt az 1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról.

Törvény a gazdasági társaságokról

A rendszerváltás folyamatában már a nyolcvanas évek végén, az MSZMP egyes vezetőinek közvetlen támogatásával (Pozsgay Imre, Nyers Rezső) különféle pártkezdeményezések jöttek létre, megformálódtak a „felülről” létrehozott pártok. E folyamatban még a rendszerváltás, még a pártok uralmának legalizálása előtt 1988. október 10-én az Országgyűlés elfogadta az ún. társasági törvényt, amely 1989. január 1-jén lépett életbe, és tulajdonképpen utat nyitott a korlátozatlan privatizáció előtt. Megengedte gazdasági társaságok alapítását, valamint lehetővé tette, hogy az állami vállalatok vagyonuk egy részét, köztük legjobb gyáraikat, tevékenységük legnyereségesebb részét – külső tőke bevonásával vagy anélkül – gazdasági társaságokká alakítsák át, és ezáltal (valamint üzletrészek és részvények eladásával) a vállalatot részben vagy egészen magántulajdonba adják. Ebben az is benne volt, hogy egyrészt – amennyiben a menedzsment vagy az állami vezetők érdeke ezt diktálta –, a vagyont mélyen üzleti értéke, sőt névértéke alatt (az érték nélkül nyilvántartott, bérelt üzlethelyiségek, telkek fölértékelése nélkül stb.) vigyék gazdasági társaságokba, másrészt, hogy a részvényeket, üzletrészeket mélyen valódi értékük alatt idegenítsék el. Az átalakulási törvény (1989. évi XIII. törvény) az állami vállalatok gazdasági társasággá alakítására és privatizálására adott lehetőséget, a leendő tulajdonosok számára hallatlanul kedvező feltételekkel. A törvények a vevő kiválasztását és a feltételek részletes szabályozását a menedzsmentre bízták, jóllehet ellenőrizve, engedélyezéshez kötve a külföldi tőke bekapcsolódását a gazdaságba.

A lényeges, hogy bevonták a külföldi tőkét a magyar privatizációba, és kimondták, hogy a „Külföldiek gazdasági társaságban lévő érdekeltsége teljes védelmet és biztonságot élvez”. /1988. évi VI. törvény, 9.§ (1)/ Úgy gondolták, a magyar gazdaságot tovább nem lehet hitelekkel finanszírozni, a külföldi tőke bevonásával akartak kitérni az adósságcspadából. Hozzátenném, hogy ez a törvény a kormány egyik vállalása volt a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD) közismert nevén a Világbank felé:

„A magyar kormány és a Világbank 1988. július 1-én írta alá az »Ipari szerkezetátalakítási kölcsön« (ISAL) szerződést. Ezt megelőzően 1988. március 31-ig az IBRD már összesen 19 kölcsönt nyújtott Magyarországra-

nak, ezek közül hatot más hitelezőkkel együtt. A korábbi hitelek 43%-át az ipar, 32%-át a mezőgazdaság, 16%-át az energia-ágazat és 8%-át a közlekedés kapta. Az 1988-as ISAL összege 200 millió USA-dollárnak megfelelő konvertibilis valuta, amit két részletben lehetett felvenni. Az első 100 millió dolláros részletet azonnal, a második részt a szerződésben foglaltak teljesülésének felülvizsgálatakor. Erre 1989 március-augusztusában került sor. A kölcsönt öt év türelmi idő után tíz egyenlő részletben kell visszafizetni 1994. március és 2003. szeptembere között. A kölcsönhöz a végrehajtás folyamán (1989-ben) a japán EXIM Bank 8 milliárd yen (kb. 50 millió USD) kiegészítő kölcsönrel kapcsolódott, amit a magyar kormány szintén igénybe vett. A kormány az ISAL-szerződéssel kapcsolatban többek közt a következőket vállalta:

1. Javul az állami költségvetés egyenlege és 1990 végéig megáll az ország külső eladósodási folyamata.

2. A termelői és fogyasztói ártámogatások összege az 1988. évi tervhez képest (amely 204,9 milliárd forint volt) legalább 10%-kal tovább csökken.

3. A társasági törvény és a hozzá kapcsolódó egyéb törvények elfogadása, ami lehetővé teszi az állami vállalatok részvénytársasággá alakulását, természetes személyeknek szavazati jogú részvényvásárlást, valamint természetes személyeknek kft. és rt. alapítását.

4. A vasipar és szénbányászat átalakítása a Világbank elvárásainak megfelelően.

5. A vállalati jövedelemadóztatás átalakítása, a vállalkozói adónak a nyereségadóba és SZJA-ba történő beépítése.” (Márkus 1998, 97)

A magyar kormány 1983-tól folyamatosan vett fel ún. struktúra átalakító kölcsönöket, amelyeket részben a Világbank, részben a Nemzetközi Valuta Alap (IMF) finanszírozott. Azért tartom fontosnak itt megemlíteni az ország eladósodottságának mértékét, mert amire elkezdődtek a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások, addigra az ország belpolitikai, gazdasági mozgástere annyira beszűkült, hogy az intézményi változtatásokat szinte e fenti gazdasági átalakulási folyamatokhoz lehetett csak illeszteni.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások

Magyarországon 1989. június 13-án elkezdődtek a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások a politikai rendszerváltás, a politikai és gazdasági hatalom újrafelosztásának levezénylése céljából az MSZMP és az ellenzék részvételével. Később a szakszervezetek és civil szervezetek tiltakozásának hatására létrehozták a Harmadik Oldalt a kerekasztalnál, de annak nem lehetett meghatározó szava, mert az MSZMP és az ellenzék éppen a döntő vitaponton, a tulajdon kérdésében összefogott velük szemben. A Harmadik Oldal részeként ott ülő Baloldali Alternatíva Egyesülés (BAL) ezért állt fel a kerekasztaltól:

„Továbbra is valljuk, hogy a politikai és a gazdasági válság csak együtt kezelhető és oldható meg. Erre azonban nincs már esély a háromoldalú egyeztető tárgyalásokon, ennek jelenlegi formája értelmét és hitelét egyaránt elvesztette. Egyébként pedig nem kívánunk egy tömeges elnyomorodáshoz és dolgozói kiszolgáltatottsághoz vezető gazdasági diktatúra látszatdemokráciával való leplezéséhez hozzájárulni. Ezért a BAL – az általa aláírtak tiszteletben tartásával – a továbbiakban nem vesz részt a politikai egyeztető tárgyalásokon.” (BAL 1989. november 10.)

Romsics Ignác történész túlzott jelentőséget tulajdonít a tárgyalásoknak: „Bár gazdasági problémákról viszonylag kevés szó esett, a külpolitika pedig teljességgel hiányzott a plenáris ülések és a munkacsoportok értekezleteinek napirendjéről, a közjogi kérdésekben született megállapodások önmagukban véve forradalmi jelentőségű átalakulás alapjait vetették meg.” (Romsics 2003, 168) A forradalmi narratíva nála is előkerül.

Végül is a senki által meg nem választott kerekasztal-tárgyalások 1989. szeptember 18-án zárultak le egy megállapodás kiadásával, amelyben törvényjavaslatok alapelveiben egyeztek meg. Az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) tagjai közül az SZDSZ nem írta alá a dokumentumot.

Míg az 1990 májusában hatalomra jutott MDF a privatizáció ún. osztogatásos formáját, addig az SZDSZ a világpiacon jelenlévő erőket részesítette előnyben. Az SZDSZ nem tekintette „nemzeti” kérdésnek az új gazdasági uralkodó osztály létrehozását, egy működő kapitalizmusra hivatkozva a polgári osztály multinacionális jellegét vette alapul. Lásd ehhez az SZDSZ (2000, 453) 1989-es programjának 2. pontját a gazdasági rendszer átalakításáról. (Ez a konkurenciaharc a közvetlen forrása az új hatalmi eliten belül annak az ellentétnek, amely ideológiailag az antiszemitizmus és kozmopolitizmus, illetve népi-urbánus szembenállásban fejeződött ki.)

Az MSZMP-ből létrejött Magyar Szocialista Párt (MSZP) fő vonulata az állami tulajdon privatizálását a kádárista menedzsment javára akarta levezényelni, annak érdekeit képviselte. Az utódpart három alapvető irányzatból tevődött össze:

1. Az MSZMP ún. reformszárnya, amely már 1988-tól hajlott a privatizáció koncepciójának korlátolatlan elfogadására, ami tükröződött a fent említett társasági törvényben.

2. A második irányzat az ún. Reformkörök Mozgalom volt (Romsics 2003, 101), amelynek tagjai a fiatal másodvonalbeli párhivatalnokok sorából kerültek ki, és akik reformkommunista helyett reformszocialistáknak neveztek magukat. Megújulási törekvéseiket a rendszer demokratizálásában látták. Az irányzat összefonódott a Horn Gyula–Németh Miklós–Pozsgay Imre vezetete reformszárnyal. Ők a tulajdon kérdésében eleinte felemás álláspontot foglaltak el, az állami tulajdon vonatkozásában nem volt közös véleményük. De azért alapjában a pártvezetők privatizációs elképzeléseit részesítették előnyben, amelyek mindenekelőtt a Kádár-

korszak ipari és pénzügyi menedzsmentjének, a technokratáknak az érdekeit tükrözték.

3. A párt baloldalt a Népi Demokratikus Platform képviselte, amely határozottan ellenezte a magántulajdon korlátlan visszaállítását. A Szigeti Péter szerkesztésében megjelent *Balra, ki a zűrzavarból* című tanulmánykötetben összefoglalták a platform alaptéziseit. Elképzelésük szerint (és itt felmerült a közösségi tulajdon megmentésének szükségessége), egy olyan vegyes tulajdonú gazdaság alapjait kell lerakni, amelyben a magán az állami és a közösségi tulajdon együttese egy többszektorú gazdaság meghonosítását jelentette volna. „A társadalmi tulajdon különféle formái (állami, szövetkezeti, helyi-önkormányzati és termelői-önigazgatói stb.) mellett a magánszektor fontos szerepet kaphat egy ilyen gazdaságban. A külföldi tőkeimportnak az értelmét az adhatja meg, ha a keletkező haszon egésze nem vándorol ki az országból, s ha fejlett technikát, technológiát, munkakultúrát, vezetési ismereteket segít meghonosítani.” (Szigeti 1990, 7) Ez az álláspont az MSZP alakuló kongresszusán is megfogalmazódott, és a küldöttek mintegy harmada támogatta. (Krausz 2009, 7–9)

A választási kampányban 1990 tavaszán az MSZP periferiáján megjelent a dolgozói tulajdon megvalósításának követelése. Valójában sem a pártok, sem az új Országgyűlés igazán nem állt a dolgozói tulajdon oldalára, hanem a privatizáció neoliberais modelljét követte. A közösségi tulajdon politikai érdekképviseletét civil szervezetként a Baloldali Alternatíva Egyesülés (BAL) vállalta fel, amelynek néhány munkásszármazású tagja (Szili Sándor, ill. Gyárfásné Kerékgyártó Ildikó) a Népi Demokratikus Platformon keresztül próbálta bevinni a dolgozói tulajdon kérdését a parlamenti frakció gondolkodásába. Ez a platform fokozatosan elveszítette politikai befolyását, és parlamenti képviselői az MSZP elnökségi tagjaiként fokozatosan feloldódtak a mainstream hivatalos politikában.

Az 1989-es magyar munkástanács mozgalom és a dolgozói tulajdon tapasztalatai

1. A rendszerváltáskori civil társadalmak

A civil társadalom – alapeszménye szerint – a társadalom autonóm és önkéntes szerveződése. Azzal a céllal jön létre, hogy a szerveződésben résztvevő emberek különféle lakóhelyi, munkahelyi és országos érdekeit megvédje az elkülönült állammal és a speciális pártérdekekkel szemben. Ezek az (eredetileg) alulról megszerveződő szervezetek a mindennapi élet minden olyan szegmensét elvben lefedték, amely kikerült a politikai pártok és politikai társadalom ellenőrzése alól. Bármilyen tematikus problémát magáénak valló (pl. édesvízkészletek, rák elleni küzdelem, humanitárius segély, szakszervezetek, békemozgalom stb.), értéket védő

civil szervezet éppen akkor számít erősnek, hatékonyak, ha túllépve önmagán szélesebb befolyásra tesz szert.

Az 1945 utáni kelet-európai fejlődésben a civil mozgalmakat illetően a két legfontosabb történelmi tapasztalat az 1956-os munkástanácsok és a lengyel Szolidaritás munkás-önigazgatói szárnya a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján. Mivel mindkét hagyományra az 1989-es munkástanácsok mint szellemi előzményre tekintettek, sok mindent átvettek tőlük.

Az 1956-os munkástanácsok úgy gondolták, hogy az állami tulajdon feletti ellenőrzés ne a bürokrácia, hanem a dolgozók választott képviselői kezébe kerüljön, ami egyértelműen tükröződött a Munkástanácsok Parlamentjének dokumentumában. Feitl István egyik írásában (1989) így értékeli a magyarországi 56-os munkástanács mozgalmat:

„Az 1956-os események során, de különösen a munkástanácsok életében a piaci gondolatot nélkülöző, az emberi szervezésben és tervezésben való hit az, ami újra és újra szemünk elé kerül. Hiszen az üzem perspektívájából józan fejjel gondolkodó munkás joggal hiheti önmagáról és a munkástársairól, hogy azt ők jobban meg tudják szervezni, mint a bürokrácia. Ez a hit motiválta azt, hogy a politikai ellenállás mellett a munkások ezrei és tízezrei az önigazgatásban is rendületlenül hittek.”

Bibó István 1957 elején egyik rövid feljegyzésében (2004) így írt a munkástanácsokról:

„A magyar munkástanácsok nagy erkölcsi győzelmet arattak, mellyel a magyar forradalom hitelét megóvták. E harcban azonban ellenfelük nem a többpártrendszer vagy a parlamentáris demokrácia volt. Ellenfelük az volt, ami közös ellenfele mind a parlamentáris, mind a szindikalista szabadságnak: a zsarnokság.”

A lengyel *Szolidaritás* negyed századdal később tulajdonképpen ezekhez a hagyományokhoz (is) nyúlt vissza. Mindkét munkás-önigazgatói fejlemény alapkérdésnek tekintette a munkástulajdon ill. a dolgozói tulajdon kérdését.

2. A lengyel Szolidaritás önigazgató szárnya

Lengyelországban a társadalmi, gazdasági és politikai önigazgatás megvalósítása 1980-1981-ben reális lehetőséggé vált. Nemcsak azért, mert 1980 nyarán az országos sztrájkhullám következtében kialakult *Szolidaritás* szakszervezet tagjainak túlnyomó többsége az önigazgatás mellett foglalt állást, hanem azért is, mert az önigazgató rendszer előfeltételei is létrejtek. Az önigazgatás koncepcióját az Üzemi Szervezetek Hálózata („Hálózat”) által 1981 tavaszán kidolgozott tézisekben tették közzé. A tervezet a pluralizmus és a társadalmi élet demokratikus szabályainak tiszteletben tartására és az önigazgatás elvére épült. (Mitrovits 2010a)

A program szerint a nemzetgazdaság alapvető szervezeti egysége a *társadalmiasított vállalat*. A vállalaton belül létrehozandó *Munkásönkor-*

mányzat rendelkezik az össznemzeti vagyónhányad felett a társadalom és a saját kollektívája érdekében. Az önkormányzatnak minden dolgozó automatikusan tagja. Az önkormányzat legfelsőbb hatalmi szerve a *Munkásönkormányzat tagjainak szabad gyűlése*. A kollektívák a *munkástanácsokon* keresztül képviseltetik magukat a Munkásönkormányzatban. A vállalat élén az igazgató áll, akit pályázat útján választanak meg. A Munkásönkormányzat joga meghatározni a vállalat fejlődésének fő irányvonalát, elfogadni a többéves terveket, megerősíteni a vállalat szervezeti struktúráját. A szakszervezetekkel közösen döntenek a vállalat által megtermelt jövedelem elosztásáról. Az önkormányzat joga az igazgató kinevezése és visszahívása. Hatáskörébe tartozik továbbá a kooperációs szerződések megkötése, illetve az állami és területi hatalommal való együttműködés is.

Am a lengyel rendszerváltás példája mutatja, hogy a még oly jelentős ellenzéki tömegmozgalom, mint a *Szolidaritás* sem tudott érdemileg beszállni az átalakítás fő kérdéseibe. (Mitrovits 2010b, 68–69)

3. A 89-es munkástanácsok

A Kelet-Európa országaiban létrejövő civil társadalom a politikai társadalom nyomása alá került, és a hatalmi elit igényeinek megfelelően elkezdtek felülről befolyásolni: egyeseket finanszíroztak, másokat hagytak vegetálni. Az alapvető szelekciós elv az volt, hogy melyik szervezet támogatja a rendszerváltást, melyik gátolja. Az államszocializmus leépítése folyamán végső soron a „nyitott társadalom” szociális utópiájának valódi funkciója éppen az volt, hogy a társadalmat elválassa a politikába való közvetlen beavatkozás lehetőségétől is. A leghatékonyabb és legerősebb civil szervezetek mindig a termelő folyamathoz kapcsolódtak, ilyen életképes civil szervezetnek bizonyult az egyetemes jelentőségű szakszervezeti mozgalom. Ha nem is mindenütt, de a dolgozók képviselőit e szervezetei is túléltek a huszadik századot. Napjainkban a különböző sajtó- és másfajta kuratóriumokban szinte minden civil szervezetről gyakorlatilag megállapítható, hogy mely „politikai szekértáborhoz” tartozik. Gyakran úgy viselkednek, mint a pártok, de azt kommunikálják, hogy már „túl vannak a pártokon és a politikán, sőt, a politikával szembeni igazi alternatív szerveződések színterei. Ez is egyfajta kelet-európai sajátosság. A valóban „politikaellenes” civil szervezeteket az jellemzi, hogy társadalmi ellenhatalomként képesek megszerveződni és vállalt feladataikat a lakosság valamely csoportjának érdekében végrehajtani (termelői tanácsok, üzemi tanácsok, vállalati tanácsok stb.).

Végül is megállapítható, hogy a bürokratikus jóléti állam leépülésének mértékében a civil szervezetek a XIX-XX. század fordulójának stílusában ismét jótékonykodási szervezetekké alakulnak át. Az állam és a piac uralma új formában tornyosul az állampolgári önszerveződések fölött, mint az új uralmi viszonyok legjellemzőbb vonása.

A Kádár-rendszer évtizedei alatt a „szocialista állam” maga kívánta elvégezni a lakosság helyett a civil feladatokat, teljes egészében államosította a civil társadalmat is, ezáltal megátolva az egyének szabad szervezkedését. Természetesen ezzel nem túlvállalta magát, hanem meg akarta akadályozni egy esetleges ellenhatalom létrejöttét jobbról is és balról is.

A rendszerváltás idején a politikai pluralizmus keretei között számtalan civil szervezet jött létre igen különböző funkciókkal. A kezdeti reménykeltő szakasz után 1988-tól az 1990-es tavaszi választásokig tartó eufórikus hangulatban sorra alakultak a civil szerveződések, de a választások után a pártok fokozatosan kiterjesztették befolyásukat és tulajdonképpen maguk alá gyűrték ezeket a szervezeteket, hol a politikai erő, hol a pénzügyi eszközök alkalmazásával. Anyagi forrás hiányában e szervezetek többsége nem tudta folytatni munkáját, vagy csak kis körök vegetációjára szorítkozott a tevékenységük. Egyre inkább rászorultak a párt- és állami támogatásokra, ezzel viszont feladták eredeti függetlenségüket. Tehát a pénz és a politika kettős szorításában a valódi civil kezdeményezések fokozatosan elsorvadtak és amelyek fennmaradtak, azok is pártpolitikai érdekeket szolgáltak ki.

1990-től már nem volt szükség a civil társadalom mint társadalmi önszerveződés koncepciójára, így a fogalom átalakult. A társadalmi önvédelmet, mint például a Létnimum Alatt Élők mozgalmát a parlamenti demokráciától idegennek minősítették, miközben a hasonló ellenállást még egy-két évvel korábban is az államszocialista rendszerrel szembeni alapvető „civil funkciónak” tekintették.

A rendszerváltás folyamatában talán a legelső és legjelentősebb, nemzeti méretű önszerveződést a munkástanácsok testesítették meg, amelyek történelmi előképei jól ismertek a magyar és az egyetemes történelem különböző szakaszaiban (1871, 1905, 1917, 1918–19, 1936–39, 1945–48, 1956 stb.) A munkástanács egyrészt a munkások saját szervezett törekvése a munkástulajdonért az üzemben belül. Másrészt a munkástanács egyben politikai szervezetté is válik, amely képviseli a dolgozói tulajdon bevezetését, és a munkások tulajdonossá válásáért, üzemi tulajdonáért küzd. Ezek a spontán alakult üzemi, gyári szervezetek három alapvető irányzatot képviseltek (amelyeket alább részletesen bemutatok), ugyanannak a történelmi-gazdasági helyzetnek a termékei voltak. Az első két csoporthoz sorolhatók azok a munkástanácsok, amelyek alapvető célja a munkahelyek megvédése volt a privatizáció folyamatában. Közös kapcsolódási pontjuk, hogy mindhárom irányzat döntő kérdésnek tekintette a dolgozói tulajdon bevezetését, mint a közösségi tulajdon megerősítését és próbálták e tulajdonformának szélesebb társadalmi támogatást szerezni, miközben már javában zajlott az állami tulajdon magánkisajátítása. A „dolgozói-közösségi tulajdon” képviselőit alkalmasnak látszó új szervezetek (munkástanácsok, munkavállalói tanácsok, vállalati tanácsok stb.) a privatizációt is úgy fogták fel, mint az

állami tulajdon társadalmosításának egyik lehetőségét, nem pedig mint a magánkisajátítás kizárólagos eszközét.

4. A munkástanács mozgalom irányzatai

1. Az első irányzatot az ún. tulajdonos munkástanácsok jelentették, amelyek többfelé az országban deklarálták a vállalatok közösségi tulajdonát. E munkástanácsokat támogatta Mocsáry József közgazdász, a Baloldali Alternatíva Egyesülés és az MSZP balszárnya, a Népi Demokratikus Platform. Tevékenységüknek köszönhetően néhány tízezer ember munkavállalói tulajdonát sikerült keresztülvinni, és létrehozni ezek érdekvédelmi szervezetét, az MRP (Munkavállalói Résztulajdonlási Program) Országos Szövetségét.

2. A másik irányzat a Rácz Sándor vezette történelmi munkástanácsok voltak, amelyek az 1956-os munkástanácsi tradíció követését képviselték. (Rácz 23 évesen volt az akkori – 1956-os – Nagybudapesti Központi Munkástanács elnöke.) Kevés volt mögöttük a valóban élő munkástanács, de az állami tulajdon társadalmosítását szorgalmazták a dolgozók, a munkavállalók érdekében. Úgy gondolták, hogy az 1990-es Munkástanácsi Parlamentnek alapcélkitűzéseiben követnie kell az 1956-ost. Rácz Sándornak ebben az időben nagyon pozitív volt a szerepe. Egyértelműen elkötelezte magát amellett, hogy a munkástanács a munkástulajdon szerve, és amelyik nem az, az nem tekinthető munkástanácsnak, bármi is a neve.

3. A harmadik – kezdetben a leggyengébb, később a győztes – irányzat a munkástanácsok szakszervezetté átalakításának koncepciójával fellépve az akkor legerősebb új párt, az MDF politikai és pénzügyi támogatását élvezte. Eredendően maguk is a dolgozói tulajdon valamely formájában gondolkodtak, de Palkovics Imre vezetése alatt feladták tulajdonosi céljaikat és szakszervezetekké alakították át munkástanácsaikat. Palkovics, aki végül MDF-tagként lett parlamenti képviselő, ezt a kormánybarát szakszervezeti pozíciót testesítette meg. Megelégedett a Munkavállalói Részvény Program bizonyos, egészen kezdetleges képviseletével, amelyet az MDF vezérkar, így Antall miniszterelnök is jóváhagyott. Palkovics egy 1989 nyarán létrejött munkástanács elnöke volt a Herendi Porcelángyárban. Saját elmondása szerint azért alapította meg az első munkástanácsok egyikét, mert a híresen jól menő gyár menedzsmentje a nyereség jelentős részét saját köreiben belül osztotta el, és a munkásokat gyakorlatilag kismemlizte. Palkovics határozottan elutasította az üzemek közvetlen munkás-önigazgatását. Személye nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a munkástanácsi irányzatok közül a szakszervezeti került fölünybe.

5. A munkástanácsi irányzatok kényszeregyesülése

Amikor 1990. április 24-én megalakult a Munkástanácsok Országos Szövetsége (MOSZ), többségben voltak a tulajdonosi irányzat képviselői.

lői. A fordulat csak 1990 nyarán (1990. július 14.) következett be, éppen Palkovics Imre MDF-es parlamenti képviselő erős nyomására. Nem véletlen, hogy a kikényszerített egyesülés után, Palkovics lett a Munkástanácsok Országos Szövetségének elnöke és mind a mai napig ő tölti be ezt a tisztséget. A három irányzat egyesülése az MDF hatalomra jutása után került napirendre. Az akkori kormányzat veszélyesnek tartotta az üzemi munkásszerveződéseket, és a maga irányítása alá akarta vonni őket. Mocsáry József (aki a tulajdonosi irányzatot képviselte) álláspontja az volt, hogy csak akkor érdemes egyesülni, ha már sok munkástanács alakult. Kompromisszumként megpróbálták felajánlani Rácz Sándornak, legyen ő az elnök, de ő nem vállalta. Miközben megalakult az Antall-kormány, Palkovics egyre agresszívebben követelte az egyesülést, és ígéretesekkel próbálta meggyőzni a munkástanácsokat. Megkezdődött az alku folyamata. Thoma László, a nemrég elhunyt ismert baloldali politológus, aki a munkástanácsok irodáját vezette, rábeszélte az elnökséget, hogy egyezzenek meg Palkovicssal. Azután lejátszódott Palkovics és a tulajdonosi munkástanácsai irányzat egyesülése. Ennek az egyesülési folyamatnak volt egy másik oldala is. Nevezetesen, hogy a tényleges munkástanácsok elkezdtek külön összejönni, és megalakult egy másik munkástanácsmozgalom, amelyet úgy hívtak, hogy pártfüggetlen munkástanácsok, akik Mocsáry Józsefet választották meg elnöküknek. Palkovics később a MOSZ elnöksége alatt a még működő tulajdonosi munkástanácsokat, beleértve a pártfüggetleneket is, teljesen ellehetetlenítette.

6. A Munkavállalói Résztulajdonlási Program (MRP)

Az MRP előképe az Amerikai Egyesült Államokban kialakult olyan pénzügyi-finanszírozási- szervezeti technika (angolul ESOP – Employee Stock Ownership Plan), amely lehetővé teszi, hogy egy cég munkavállalói szervezett módon, de lényegét tekintve egyénileg váljanak tulajdonossá a munkáltató társaságban, oly módon, hogy a felvett hitel vagy a részletek törlesztése és a kamatok fizetése ne e bérjövödelmüket, hanem a társaság nyereségét terhelje. (Tulajdonos... 2011) Amerikában 10-12 millió munkástulajdonos van, ezek egynegyede többségi tulajdonos, ellenőrző pakett tulajdonosa.

A rendszerváltás előtt felállítottak egy munkavállalói résztulajdonosi programbizottságot, az ún. MRP-bizottságot, amelynek feladata az amerikai ESOP magyarországi meghonosításának előkészítése volt. A bizottságnak Bokros Lajos is a tagja lett, a szakszervezetet Mocsáry József közigazdász képviselte, valamint a bizottság tagja volt még egy ezzel a témával foglalkozó szociológus is: Lukács János. A bizottság elnöke Martonyi János volt. A bizottság elkészített egy anyagot arról, hogy a törvényprogram-csomagba kerüljön bele egy MRP rész, és a rendszerváltáskor az állami tulajdon egyik hivatalos leépítési útja legyen a munkástulajdonba adás. Maga az anyag végül nem került bele a törvénybe.

Az Antall-kormány később hozott egy MRP törvényt, az 1992. évi XLIV. törvényt A Munkavállalói Résztulajdonosi Programról, ami egy csonka MRP-nek tekinthető. Az eredetileg elkészült MRP törvénytervezetet, amelyet a fent említett bizottság állított össze, alaposan lerontották és alkalmassá tették visszaélésekre. Az állami tulajdon privatizációjánál öt százalékban maximálták a munkástulajdont, amit fél áron vehettek meg az érdekeltek. 1992 augusztusában lépett életbe ez a csonka MRP törvény. 2002-ben – Kiss Péter (MSZP) javaslatára – az akkori kormány megbízást adott az MRP törvény módosítására, ami 2003-ban megtörtént.

7. A Baloldali Alternatíva Egyesülés (BAL) szerepe

A BAL első felhívását 1988. szeptember 28-án adta ki, amiben bejelentették, hogy megkezdtek az egyesülés szervezését, valamint csatlakozásra szólították fel a hasonló gondolkodású munkásokat, értelmiségieket, diákokat, mozgalmakat és csoportosulásokat. Már ebben az első felhívásukban deklarálták azt a „harmadikutas” (se nem kapitalizmus, se nem államszocializmus) alternatívát, amelyet mind a mai napig képviselnek:

„A magyar társadalom a nyolcvanas évek második felére egy nyílt általános válság küszöbéhez érkezett. Kieleződtek a nemzeti jövedelem elosztása körüli küzdelmek, elszaporodtak a legkülönfélébb – egymással is harcban álló – öngazoló ideológiák és reformtörekvések. A jelenlegi körülmények között szükségét érezzük annak, hogy megszerveződjének azok az erők is, amelyek a társadalom jövőjét nem a neosztalinizmus és újkonzervativizmus valamilyen változatában vagy kombinációjában képzelik el. Ezért bejelentjük, hogy a mai napon megkezdjük a Baloldali Alternatíva Egyesülés szervezését.” („Baloldali Alternatíva”... 1988)

Az alapítók, illetve az első csatlakozók között olyan ismert személyiségek is voltak, mint Andor László, Bizám György, Görög Tibor, Havas Ferenc, Juhász József, Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor, Karvalics László, Krausz Tamás, Lóránt Károly, Lugosi Győző, Makai Mária, Márkus Péter, Mocsáry József, Murányi Zoltán, Szabó András György, Szalai Pál, Szász Gábor, Szigeti Péter, Szűcs Katalin, Tóth Péter, Thoma László, Trencsényi László, Tütő László.

A BAL több száz tagja kereste és megtalálta a kapcsolatot és az együttműködést a hasonló célkitűzésű szervezetekkel és személyekkel nemcsak Magyarországon, Közép-Európában és Nyugat-Európában, hanem az Egyesült Államoktól és Oroszországtól Ausztráliáig. Nem utolsósorban a közvetlen demokráciára való törekvés miatt csatlakozott a szervezethez az ún. demokratikus ellenzék több tagja (így Szalai Pál és Mikes Tamás). Egy, a nyolcvanas évek eleje óta működő szellemi műhelyből (a BAL-hoz közel álló folyóiratként) alakult meg 1989-ben az *Eszmélet*.

A BAL egy dokumentuma szerint „A»Baloldali Alternatíva« Egyesülés történelmi jelentőségű eseménynek tartja, hogy a Herendi Porcelán-

gyárban és a Péti Nitrogénműveknél megalakultak a munkástanácsok. E kezdeményezést nyilvánvalóan az üzemek, vállalatok egész sora fogja követni. Egyszer s mindenkorra vége annak a korszaknak, amikor a hatalom birtokosa, a politikai bürokrácia – a régi tőkés recept szerint – egyszerűen a munkások, a bérből és fizetésből élők vállaira rakhatta a válság terheit. A »Baloldali Alternatíva« Munkásbizottsága felhívja az üzemek és gyárak munkásait, hogy fogjanak össze a velük tartó műszaki és gazdasági szakemberekkel. A munkástanácsok irányítása alatt dolgozzanak ki ellenterveket a vállalatok kiárusításával, a tömeges elbocsátásokkal szemben, az inflációt gerjesztő, áremelésekre épülő katasztrófa politika ellen!

A »Baloldali Alternatíva« Egyesülés kész minden szakmai segítség megadására.” (BAL Munkásbizottsága 1989)

A szervezet legintenzívebb éve az 1989-es volt, azonban az MDF hatalomra kerülése után fokozatosan háttérbe szorult, és a mai napig civil szervezetként tevékenykedik szerény számú tagsággal. Tütő László filozófus, (aki egyike volt az alapítóknak) az egyesülés huszadik évfordulójára írt cikkében többféle magyarázatot ad, miért nem tudták sikeresen képviselni a dolgozói tulajdon kérdését a nagypolitikában:

„A BAL számos kísérletet tett a társadalmi önszerveződés elősegítése érdekében, de ezek – a végeredményt tekintve – sikertelenek maradtak. A kudarc egyik fő oka az aktuálpolitika: a civil önszerveződés (ezen belül a közösségi önvédelem) gondolata nem tudott érdemben konkurálni a többpárti parlamentarizmussal (illetve a hozzá kapcsolódó illúziókkal). A politikai pártokban, a politikusokban való reménykedés – a lakosság döntő többségénél – erősebbnek bizonyult a saját kezdeményezés, önálló döntés és személyes felelősségvállalás alternatívájával szemben.

A végső sikertelenség másik oka magának a szervezetnek a történetében, tevékenységében rejlik. A BAL rendezvényeinek és állásfoglalásainak a többsége nem közvetlenül a megfogalmazott általános célkitűzéshez illeszkedett, nem annak lett alárendelve. A gyakorlati feladatra való összpontosítást elméleti, ideológiai, sőt aktuálpolitikai témák hátráltatták. Vélhetően ez is szerepet játszott a tagság előregedésében, az aktív tagok megfogalmazásában.” (Tütő 2008) Mindehhez hozzátehetjük még, hogy a dolgok „objektív logikáját” ne tévesszük szem elől: a történelmi-politikai feltételek nem kedveztek a közösségi cselekvés ezen új kísérletének, melyet végső soron a kapitalista restauráció szorított a perifériára.

8. A BAL a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon

A BAL javaslatára, nyomására, hosszú viták után végül Tölgyesi Péter megfogalmazásában bekerült a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásain kezdeményezett követelés az 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról 12.§. (2) bekezdésébe:

„(2) Az állam elismeri a termelői öngazgatás és önkormányzat tulajdonának létrejöttét és működését.”

Az Alkotmánynak ez a szakasza az alkotmányosan védett tulajdonformákról szól. 1990. április 29-én megállapodott az MDF és az SZDSZ arról, hogy módosítják az új Alkotmányt, és kiveszik belőle a dolgozói közösségek tulajdonának jogi lehetőségét, amivel kihúzták az alkotmányos alapot a termelői öngazgatás tulajdonformáját képviselő munkástanácsok alól. Most csak az államigazgatási, a magán- és a szövetkezeti tulajdont védi az állam. A módosított Alkotmány erre vonatkozó részét így változtatták meg:

„7.§. (1) Az Alkotmány 12.§-a helyébe a következő rendelkezés lép:

(2) Az állam tiszteletben tartja az önkormányzatok tulajdonát.” (1990. évi XL. törvény)

Mivel a paktum az 1990-es képviselőválasztások után történt, ezért a tulajdoni szerkezet jogi keretének egyoldalú megváltoztatását többen nem tekintették legitimnek. Például a Társadalmi Érdekegyeztető Tanács (TÉT) és a parlamenti pártok egyik találkozója előtt kiküldött TÉT előterjesztés kétségbe vonta a tulajdoni szerkezet legitimitását, de ezt az MDF képviselője felháborítónak találta, mert szerinte 1990 tavaszán a választók erre szavaztak. Sokan azzal érveltek, hogy az MDF aláírta a kerekasztal dokumentumait, támogatott munkástanácsokat, vagyis írva és ráutalva is a dolgozói tulajdon mellett állt ki a választások előtt, de a már alá író SZDSZ-szel másról kötött paktumot.

Ezzel a módosítással végképp megszűnt a dolgozói tulajdon bevezetésének lehetősége, a tulajdonosi munkástanács mozgalom kénytelen volt feladni eredeti célkitűzéseit, és ez volt a közvetlen oka és háttere a MOSZ-ban a Palkovics-féle irányzat felülkerekedésének.

9. Munkástanácsok Információs Irodája

A BAL és a szerveződő munkástanácsok megalakították a *Munkástanácsok Információs Irodáját* Thoma László vezetésével, amely a működő és szerveződő munkástanácsok szakértői és tanácsadó testületként funkcionált. Műszaki, közgazdasági, politikai-jogi szakértők társadalmi munkában látták el a munkástanácsokat a szükséges információkkal. Pártoktól független volt, elsősorban a munkástanácsok közötti információcserét szolgálta, és szakértőket is közvetített. Ha az Országos Szövetség valamely állami vagy érdekvédelmi szervezetben szakértővel kívánta képviseltetni magát, akkor a Munkástanácsok Információs Irodája segítette ebben. A munkástanácsokat ezenkívül gyakorlati tanácsokkal is ellátta. Egy részletet közlünk a munkástanácsoknak szóló útmutatójukból:

„*Hogyan kezdünk hozzá az MT szervezéséhez?*

1. A vállalat egyes szervezeti egységeiben tartsunk munkásgyűléseket (ha kell, műszakonként), ahol eldöntjük, hogy mi a célunk a MT megalakításával. A megalakulást titkosan szavazzuk meg, és kössük magunkat

a 2/3-os részvételi arányhoz és ezen belül a 2/3-os egyetértő szavazati arányhoz. A munkásgyűlésről készüljön hivatalos jegyzőkönyv. A korábban megfogalmazott létszámarányos norma szerint válasszuk meg az egység küldöttjét a vezetőségbe. Második fordulót javasunk. Először a jelöléshez adjanak a dolgozók titkosan javaslatokat. Ezek a nevek kerüljenek fel a jelölőlistára, s ezekből válasszanak a résztvevők megint titkosan más küldötte(ke)t.

2. A küldöttek üljenek össze és fogalmazzák meg alapszabály-tervezetüket.

3. A küldöttek beszéljék meg választóikkal az alapszabály-tervezetet, és ha szükséges, többszöri egyeztetés után véglegesítsék.

4. Az egyesületi törvény alapján jegyeztessék be a munkástanácsot mint egyesületet a bírósági nyilvántartásba.

5. Ezzel az aktussal a munkástanács jogi személlyé vált, és mint ilyen a közösség nevében jogokat szerezhet és kötelezettségeket vállalhat.

6. A munkástanács mint jogi személy tárgyalhat tagjai, a teljes dolgozó kollektíva nevében a vállalatvezetéssel, a vállalatot részben vagy teljes körűen megvásárolni szándékozó vevő-aspiráncsokkal, illetve a felsőbb irányító szervekkel, céljai elérése érdekében.

7. A munkástanács – külső szakértők bevonásával – vizsgálja felül a vállalat gazdasági vagy átalakulási programjait, s dolgozzon ki – a dolgozók testületeként – alternatív programot.” (Hogyan... 1990, 172)

10. A munkástanácsok első parlamentje és a MOSZ megalakulása

1989. december 2-án a szakszervezetek oktató központjában (néhai SZOT Iskola) a BAL és a Munkástanácsok Információs Irodája országos munkáskonferenciát rendezett. 1990 elején tucatjával alakultak a munkástanácsok, a számuk akkoriban meghaladta a százat is, gyakorlatilag az üzemekben átvették a hatalmat.

1990. február 24-re a Munkástanácsok Információs Irodája megszervezte a Munkástanácsok 2. Országos Találkozóját, amely létrehozta a Munkásparlamentet. A Munkásparlament megalakította a Munkástanácsok Országos Szövetségét (MOSZ), és elnöknek Somlay Lajost (akit futballbíróként is ismertek a 60-as években), az egyik 1956-os munkástanács vezetőjét választotta. Érdekes, hogy ezen a tanácskozáson Bokros Lajos (későbbi pénzügyminiszter) keményen a munkástanácsok mellett szólalt fel. A tanácskozás résztvevői nem a piaci tulajdonszerzés lehetőségéből indultak ki, hanem az 1917–19-es és az 1956-os munkástanácsok hagyományaiból. Az alakuló ülésen teljes egyetértés volt a tekintetben, hogy a Munkástanácsok Parlamentjének az 1956. október 31-i ülésen elfogadott dokumentum legyen a kiindulópontja. Ennek szellemében az alapító dokumentumukban alapvető célként fogalmazták meg a következőket: „A vállalati dolgozók önvédelmi összefogása, az átalakuló társadalmunkban jelentkező új helyzetek, problémák megoldására. Az

erre a célra szerveződött munkástanácsok szövetségeként szervezi azok együttműködését, közös tevékenységét. Fő cél a vállalati dolgozók tulajdonának a megteremtése, legalább résztulajdonként, távlatilag elsőbbségi tulajdonként. Ennek érdekében szervezi az alkalmazotti részvényprogramokat, a vagyonkezelői jog megszervezését, ezek továbbfejlesztését és más lehetséges megoldások kidolgozását és alkalmazását.

A szövetség a közös célok érdekében szervezi a munkástanácsok együttműködését, információcseréjét, közös fellépését és képviseli a munkástanácsok közös érdekeit.

A szövetség tagjai közös erővel kölcsönösen védik egymást.” (Az eredeti... 1995, 198)

Ezt az alapszabályt 1990. július 14-én hatályon kívül helyezték, amikor az MDF-es munkástanácsok Palkovics Imre vezetésével új elnökséget választottak. Erről fentebb már említést tettem a munkástanácsi irányzatok kényszeregyesülésénél.

A BAL Egyeztető Bizottsága az alábbi állásfoglalást adta ki a Munkástanácsok Országos Szövetségének megalakulásáról 1990. február 24-én:

„Korszakos jelentőségűnek tartjuk, hogy február 24-én összeült a Munkástanácsok Parlamentje, és megalakította a Munkástanácsok Országos Szövetségét. E szövetségnek legfontosabb feladatai:

1. összehangolni és erősíteni az egészen különböző okok miatt létrejött munkástanácsoknak (mint a munkavállalók önvédelmi szervezeteinek) a küzdelmét;

2. szervezni a bérmunkások szolidaritását az elbocsátások elleni és a dolgozói tulajdon megteremtéséért vívott harcban;

3. biztosítani e törekvések politikai képviselését.

A munkástanácsok dolgozói kezdeményezésre jönnek létre, és beleszólást követelnek a vállalati ügyek intézésébe, a munkavállalók sorsának irányításába. A közvetlen, részvételi demokrácia elvei szerint, alulról építkezve működnek. Ezért úgy ítéljük meg, hogy a munkástanácsok országos hálózata alapjává válhat egy olyan társadalmi ellenhatalomnak, amely képes a gazdasági és a politikai bürokráciával szemben megvédeni a dolgozók társadalmának valóságos érdekeit.” (BAL állásfoglalása... 1990)

11. A munkástanácsok és a szakszervezetek

A szakszervezeti mozgalom újjászervezésének kísérlete (akár új érdekképviselet formájában, akár pedig az egykori állami szakszervezetek „kiszajátításával”, illetve megújításuk révén) megmutatta, hogy a munkások nem bíznak a munkahelyi érdekképviseletben. A szakszervezeti aktivisták és a munkásellenzék súlytalanná vált és alárendelődött a középosztálybeli és értelmiségi érdekeknek az új pártokban, vagy pedig teljesen marginalizálódott. Thoma László (1998, 247) így magyarázta a szakszervezetek légtüres térbe kerülését:

„1989 nyarától kezdve a munkavállalók egyre kisebb eséllyel tudták védeni a munkahelyeket. A munkavállalói tulajdonszerzés célja és értelme teljesen bizonytalanra vált. (Pontosabban szólva: az ilyen kísérleteknek is inkább a munkahelyek védelme volt a valódi célja.) De mivel a szakszervezeteknek intézményesen a privatizációra nem volt komoly befolyásuk, a helyzet a szakszervezetekkel szemben az amúgy is erősödő bizalmi válságot mélyítette.”

Az 1989-es munkástanácsok tapasztalatai

A munkástanácsoknak 1990 végén, kb. 19 600 tagja volt, ami azoknak az embereknek a számát tükrözi, akik egyszer beléptek valamely munkástanácsba; a tagdíjat fizetők száma ennél lényegesen kisebb volt. A munkástanácsok igazi tömegmozgalommá nem is válhattak, hiszen a magyar munkások alapvető tömegei egyáltalán nem rendelkeztek a demokratikus ellenálláshoz szükséges képességekkel, szervezetekkel, nemzeti (és nemzetközi) szintű kapcsolatokkal. Marginalizálódásuk egyik fő oka, hogy nem hittek a saját lehetőségeikben (akkoriban nem is igen értették, mit is neveznek privatizációnak), másrészt a múltban sem szerveztek tapasztalatokat az önszerveződés terén a paternalista állami keretek között.

Ennek ellenére világossá vált, hogy a részvények munkástulajdonlása önmagában még nem oldja meg a problémát, hiszen az csak abban az esetben életképes, ha a munkások a részvényeikkel együtt meghatározó beszélési jogot kapnak a termelés ügyeibe felkarolása a lengyel *Szolidaritás* mozgalomtól az 1989-es orosz munkásbizottságokig azt bizonyították – mint korábban igyekeztem aláhúzni –, hogy a közösségi tulajdon, mint a gazdálkodás egyik szektora csak akkor életképes, ha olyan demokratikus állam létezik, amelyben alkotmányosan deklarálják e szektor létezését. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az államnak ezt a szektort gazdaságilag is támogatnia kell éppen úgy, ahogyan azt teszi az állami és magánszektor esetében.

A munkástanácsi mozgalom másik tapasztalata, hogy egyidejűleg a közösségi tulajdonlás különböző formái jöttek létre és léteztek egymás mellett. A közvetlen munkástanácsi tulajdonlás az állami tulajdon közvetlen munkásellenőrzését jelenti, ilyen értelemben az állami tulajdon társadalmisításának egy fokáról van szó. A fentebb idézett dokumentumok arra utalnak, hogy elképzeléseik szerint e termelési forma rendszerszerű működését szorgalmazták. A becslések szerint több ezer ember közös erőfeszítésének eredményeként létrejött munkástanácsi tulajdont (gyárakat, különböző nagyságú üzemeket) mindaddig sikerrel üzemeltették, amíg az állam vagy az új tőkés magántulajdon – jogi-politikai és piaci úton – meg nem fojtotta.

Másfajta dolgozói tulajdonosi forma az állami vagy magántulajdonú vállalatokból való résztulajdonlás. Ez a forma is működött, ám a menedzser érdekek hatására a törvények a dolgozói tulajdont rendkívül kis százalékban engedélyezték. Ez a tapasztalat is mutatja, hogy a közösségi tulajdon nem működésképtelen vagy bukásra ítélt, hanem tudatosan korlátozták (korlátozzák) életterét.

Positív tapasztalat azonban e téren az, amely a munkástanácsokat a vállalati menedzsment tárgyalópartnereként mutatja; a tanács számos, a tőkés vállalkozó önkényét korlátozó intézkedéseket hozott, ahhoz hasonlóan, ahogyan a németországi üzemi bizottságok, (de rövid létezésük megint nem véletlen). A külföldi tőkések az otthoninál (például a németországinál) kedvezőbb feltételekkel akartak bejönni a magyarországi vállalatokba, ezért minden áron ragaszkodtak a munkásönvédelem szerveinek szétveréséhez, betiltásához.

Az is kiderült, hogy a tulajdon, a hatalom és a gazdaság-gazdálkodás kérdései szervesen összefüggnek. 1989 munkástanácsainak „naivitása” abban állt, hogy alábecsülték az állam és benne a kormányhatalom szerepét. Nem véletlen, hogy az a munkástanácsi irányzat maradt csak életben (jóllehet a periférián), amely feladta az eredeti tulajdonosi törekvéseket, tradíciót; és a hatalom nyomására valamint anyagi csábítóereje hatására közösséges szakszervezetté vedlett vissza.

Érdekes az a tapasztalat is, hogy a közösségi tulajdonlás megszilárdítja a dolgozók közötti szolidaritást és összetartást. Azok a szakirodalomban gyakran fellelhető érvek, elsősorban közgazdászoktól (Kornai János, Sós Károly Attila, Lengyel László stb.), hogy a közösségi tulajdon a piacgazdaság értelmében nem versenyképes, gazdaságtalan, nem hatékony stb., nem meggyőzőek. Ugyanis maguknak a közösségi szektorban dolgozóknak kell eldönteniük, hogy mit tartanak gazdaságosnak és hatékonynak. Nem biztos, hogy a termékek, az áruk cseréje kizárólag piaci úton szervezhető meg, hiszen minden a lehetőségektől, a társadalmi környezettől függ. A közvetlen csere az egyes közösségek, szabad gazdasági társulások, önkéntes szövetkezetek stb. között regionális vagy nemzeti méretekben nem szerveződhetett meg, tehát nem tudhatjuk, mire jutottak volna.

Az a tény, hogy napjainkban is számos közösségi kísérlet létezik a gazdálkodás terén, elgondolkodtató e törekvések erős történelmi gyökereit illetően. Hogy rendszerként működhetne-e egy a közösségi tulajdonra épülő gazdálkodási és társadalmi mechanizmus, függetlenül a tőkéstől és a bürokráciától, mindaddig utópiának tűnik, amíg meg nem valósul.

Hivatkozott irodalom

A BAL állásfoglalása a MOSZ megalakulásáról 1990. február 24. <http://bal.hu/kiadvany/MT11.html> (Letöltés: 2011. március 16.)

- A BAL Egyeztető Bizottságának állásfoglalása: Nyilatkozat a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokon való részvétel megszakításáról. 1989. november 10. <http://bal.hu/magyar/allasfgl/all50.htm> (Letöltés: 2011. március 18.)
- A BAL Munkásbizottságának felhívása munkástanácsok megalakítására. 1989. augusztus 16. <http://bal.hu/magyar/allasfgl/all21.htm> (Letöltés: 2011. március 18.)
- A „Baloldali Alternatíva” Egyesülés felhívása. 1988. szeptember 28. <http://bal.hu/magyar/alaplist/felhivas.htm> (Letöltés: 2011. március 10.)
- Bibó István 2004: A munkástanácsok és a többpártrendszer. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Corvina, 448–451.
- Az eredeti Munkástanácsok Országos Szövetségének Alapszabálya 1995 (1990). In: Krausz Tamás – Márkus Péter (szerk.): *Önkormányzás vagy az éliték uralma*. Budapest, Liberter Kiadó, 1995.
- Feitl István 1989: A magyar munkástanácsok és az öngazgatás 1956-ban. *Eszmélet* 2 (1989. nyár), 42–52.
- Hogyan szervezzünk Munkástanácsot? A dokumentum megjelent: *Eszmélet* 5 (1990. május), 170–172.
- Krausz Tamás 2009: Kongresszusi Beszéd – az MSZMP utolsó (XIV.) és az MSZP alakuló kongresszusán, 1989. október 7. *Eszmélet* 81 (2009. tavasz), 7–9.
- Krausz Tamás 2010: Tézisek a rendszerváltás történeti értelmezéséhez. *Eszmélet* 88 (2010. tél), 80–101.
- Márkus Péter 1998: A Világbank és Magyarország. *Eszmélet* 39 (1998. ősz), 96–104.
- Mitrovits Miklós 2010a: *A remény hónapjai... A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika (1980–1981)*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Mitrovits Miklós 2010b: Az öngazgatás bukása. In: Krausz Tamás – Mitrovits Miklós – Zahorán Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2010. 46–70.
- Mocsáry József 1990: Hogyan lopjunk gyárat? Meghökkenítő történetek, avagy: tulajdonreform magyar módra, *Eszmélet* 3 (1990. január), 43–55.
- Népszava*, 1989. december 14.
- Romsics Ignác 2003: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Budapest, Rubikon Kiadó
- SZDSZ 2000 (1989): A rendszerváltás programja. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914–1999. II.* Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- Szigeti Péter 1990: Bevezető. In: *Balra, ki a zűrzavarból*. A Magyar Szocialista Párt Népi Demokratikus Platformjának ars poeticája. Budapest, MSZP Információs és Dokumentációs Központ, 1990.
- Thoma László 1998: Védtelen társadalom. A rendszerváltás és a szakszervezetek (1988–1992). In: Krausz Tamás (szerk.): *Rendszerváltás és társadalomkritika. Tanulmányok a kelet-európai rendszerváltás történetéből*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.
- A Tulajdonos Munkavállalók és Társaságaik Országos Szövetsége honlapjáról (MRP Országos Szövetség): <http://iridium.hu/mrp/mimrp.htm> (Letöltés: 2011. március 29.)
- Tűtő László 2008: Az egy párt is sok volt – Húsz éves a Baloldali Alternatíva Egyesülés. *Eszmélet* 79 (2008. ősz), 4–21.
1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról (1988. október 10.)
1989. évi XIII. törvény a gazdálkodó szervezetek és a gazdasági társaságok átalakulásáról
1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról (1989. október 23.)
1990. évi XL. törvény az Alkotmány módosításáról (1990. június 25.)